

‘אעפ”י שחזור וכופל...’. יש למצוא קצת טעם; כיון שבפעם השניה אומרו מודאי ולא בדרך ספק הרי זה עצמו חידושו, וכדרך שכתבו הפוסקים לענין חזרת התפילה מפני הספק שא”צ לחדש בה דבר כי היציאה מהספק זהו חידושו.

‘אלא אי אמרת לא אמור כלל מאי אומרו וכופלו’. משמע לכאורה שלכתחילה כך ראוי שלא לומר שיר בגלל הספק. אך לכאורה היה נראה שתקלה ארעה להם שהמתינו עד שעבר הזמן. ויש לפרש כוונת הקושיא, אם כדבריך שראוי להמתין עד שיברר, מדוע אומרו וכופלו, ימתין עם השיר [ואף עם הנסכים] עד לאחר זמן שיבורר אם באו עדים אם לאו.

דף לא

‘שקנה והקנה’. כתב רש”י: ‘כלומר קונה כדי להקנות’. פירש כן כי עדיין לא הקנה ביום הראשון שעוד לא נבראו האדם והחיות. גם במזמור לא נזכרה ההקנה אלא ברמוז – ‘תבל ויושבי בה’ [ואולם מהרש”א כתב ש’מי יעלה... נקי כפים...’ היינו ‘הקנה’] – לכן פרש שעיקר הכוונה ל’קנה’.

‘זהכין תבל לעדתו’. פשט הדברים משמע כלל עדת ישראל, ואילו הפרק מדבר על דיינים. ויש לשמוע מזה קצת שיש לישראל תפקיד וסמכות של דיינים כלפי שאר העולם, ואחריותו מוטלת עליהם, ומצווים לבער הרע ולתקן עולם.

הנושאים הכלליים של השירים הם הבריאה והמשפט. במזמורי הימים הראשון והשני מדובר על מלכות ה’ ושכינתו במקדש, בשלישי וברביעי מדובר על ההסתר, על הרישעה ועל משפטה וביעורה, ולאחר משפט הרשעים וכליון הרע מתחיל מיום חמישי בנין של תיקון, שבת ורנגה והמלכת ה’ לקראת עלמא דאתי יום שכולו שבת.

וכן שיר של ראש השנה הוא מזמור של יום חמישי, שבו תחילת התיקון לעולם חדש. וכמו השירה כן קריאת התורה שבמקדש היתה במעשה בראשית, כי ממקום זה הושתת העולם ושם התגלות מלכות ה’ על הארץ. והרי המלך הוא המחוקק והשופט, א”כ משם הכל נחקק ונידון, אם לברכה ורב שפע היורד דרך שם, אם להפך ח”ו. נמצא שמקדש בעולם כראש השנה בזמן, שהוא הראש והעיקר וממנו משתלשל הכל. וכבר רמזו **שבית המקדש** בגימטריא **ראש השנה**.

‘א”ר נחמיה...’. צ”ע באריכות חזרתו את הכל, ומדוע רבי נחמיה לא הזכיר ‘על שם’ מלבד ביום השבת, להפך מרע”ק שהזכיר בכולם ‘על שם’ מלבד שבת.

‘זקמיפלגי בדרב קטינא...’. קשה, הלא רבי נחמיה עצמו אמר טעם אחר שאינו מתפרש על שבת שלעתיד כי אין לחלק בין הפרקים, וא”כ אפילו סובר כרב קטינא מה מקום לחלק. אך יתכן שפשט המזמור ליום השבת מדבר על העתיד לבוא, בפרעון לרשעים ותגמול הצדיקים, וזו הסיבה שראה רבי עקיבא לחלק, שהרי מזמור זה מדבר על העתיד. אך היות ורבי נחמיה סובר כאב”י ששני ימים ייחבר, על כרחך לומר שאין כוונת הפרק על יום שכולו שבת. וע”כ מוכח שאומרים אותו על שם השבת שהיתה (וע’ פנ”י).

ואמנם תוכן המזמור בפשיטות אינו שייך ליום השביעי הראשון, אך הואיל ויש בו הזכרת שבת לכך אומרים אותו לזכר השביתה. ויש לפרש שמשום כך רק במזמור זה אמר רבי נחמיה ‘על שם’, כי בכל השאר יש קשר לימי הבריאה ולתוכן המזמור, וכאן אין קשר עניני כי אם הזכרת שם השבת הראשונה.

ובשפ”א פירש דברי רבי נחמיה ‘מה ראו לחלק בין הפרקים’ – כיון שהם שני ימים [כדאב”י], א”כ מה ראו לחלק ולעשות שיר ליום ראשון בלבד.

איתא בזוהר שבכל יום אמרו שירה כנגד אלף שנה מימות עולם; – ביום הראשון אמרו על האלף הראשון, שאז היתה הארץ במלואה, שעד שלא שטף המבול היתה הארץ מלאה כל טוב בכל דבר.

ביום השני גדול ה'... בעיר אלקינו – באלף השני נבחר הר המוריה. בשלישי היו אומרים אלקים נצב בעדת אל – בשלישי נתן את התורה והשרה שכינתו בישראל. ברביעי א-ל נקמות וכו' – באלף הרביעי החריבו האומות את הבית, וא-ל נקמות יעשה בהם נקמה. בחמישי הרנינו – שכל האלף החמשי לא היה לנו בית המקדש ואין לנו אלא רינה בפה. בששי ה' מלך... – באלף השישי יהיה ה' עלינו למלך, והיתה לה' המלוכה. בשבת – 'מזמור שיר ליום השבת מזמור שיר לעתיד לבוא ליום שכולו שבת' – פירוש, בא לבאר מהו הכפילות 'מזמור שיר' – לפי שמזמור זה מדבר אלעתיד לבוא, ואז יהיו שני ימים [כדברי אביי], אחד יום שכולו שבת ומנוחה, והשני – לחיי העולמים – היינו אחר התחיה שנוכה לה במהרה בימינו אמן (עפ"י באורי הגר"א).

'במוספי דשבתא מה היו אומרים – אמר רב חנן בר רבא אמר רב: הזי"ו ל"ך'. משמעות הסימן; מהראשונים יש שכתב שעזרא תיקן כן לבאר שיחזור הזיו והזוהר הכבוד והתפארת לישראל, שכן שירת האזינו נחמה גדולה היא והבטחה מבוארת בענין הגאולה ובאבדן אומות העכו"ם ובנקמת ישראל מאויביהם וכפרתם מעונותיהם (עפ"י רבנו בחיי האזינו).

ונראה שהקפידו כאן על חלוקה זו כדי לרמוז על אהבה מסותרת בשעת התוכחה המגולה. ומהרש"א פירש: השיר שיש בו 'זיו', הוא השיר שנכתב בתורה על ידי משה רבינו שעור פניו קרן, 'לך' – לשבת, ואילו ביום חול אין אומרים שיר של משה אלא שירים אחרים. אין פירוש זה תואם עם דברי טשו"ע (תכח,ה) במקדש היו קוראים האזינו בששת ימי החול. וע' דרכי משה (תכח) שפירש הזיו של תורה – לישראל.

'הזי"ו ל"ך'. נראה שששת הפרקים הללו מקבילים לששה פרקי ימות החול. שמים וארץ; הפרדה ושימת גבול בדומה להבדלת היום השני; הרכבה על במותי ארץ היינו היבשה שהכין לעדתו; 'וירא ה' וינאץ' כנגד א-ל נקמות ה'. (ההמשך טעון הסבר). וסמך לכך מדברי הטשו"ע הנ"ל שבמקדש היו מחלקים השירה הזו לששת ימי השבוע (ע' בדרישה וברש"ש שעמדו על מקורם, ולהאמור נתבאר טעמם).

'הזי"ו ל"ך' – האזינו, זכור, ירכיבהו [אשכול בשם רה"ג: ימצאהו], וירא [תוס' ממש' סופרים, רה"ג: וישמן], לולי [למסכת סופרים, רב פלטי, ר"ח רי"ף ורמב"ם, וכן מנהגנו: לו חכמו], כי ידין [רב פלטי רי"ף ורמב"ם: כי אשא].

וקבעו החלוקה במקומות המסוימים הללו לפי ענין הפרשה. ותלוי הדבר בפשטי המקראות ובמדרשיהם (עפ"י לבוש תכח).

וטעם הדבר שהקפידו חכמים על חלוקה זו בבית הכנסת, יש מי שכתב שעשו כן כדי שלא יתקוטטו העולים עם הקורא אם יפסיק להם [או יתחיל] בתוכחה (עפ"י אבודרהם). ולכך לא הקפידו כאן לסיים ולהתחיל בדבר טוב אלא בדברי תוכחה – כדי שיחזרו העם בתשובה (עפ"י רמב"ם תפלה יג), כי לרוב קוראים פרשה זו בשבת בימי התשובה שבין ראש השנה ליום הכפורים (עפ"י לבוש תכח).

טעה קרא הלוי עד 'ימצאהו' ובירך, נראה שהבא ימשיך משם ואילך [וכשיטת האשכול, ובדיעבד ודאי יש לסמוך על כך], ואין צריך לחזור ולקרוא שוב מ'רכיבהו' – שנראה שהעיקר הוא להפסיק ב'הזי"ו ל"ך', והראשונים שנחלקו בפירוט ההפסקות אינם חלוקים בעצם אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא כפי מה שנאות, אבל מעיקר הדין די בכל הפסקה באותיות 'הזי"ו ל"ך'. ועל כן לא פרטו את הסימן במסכת סופרים ובירושלמי, כי בעצם אין הפרש היכן מפסיק. ויש להוכיח כן ממה שהביאו התוס' ממסכת סופרים שמפסיקים ב'וישמן' והלא מ'רכיבהו' עד 'וישמן' אין שלשה פסוקים [ויתכן שחלוקת הפסוקים אצלם היתה שונה. ערש"ש ועוד]. אך נראה ששם מדובר בשירת הלויים שאין צריך שלשה פסוקים, וא"כ על כרחך שמה שאמרו 'כך חלוקים בביהכ"נ' מתייחס על עצם חלוקת 'הזי"ו ל"ך' ולא על פרטי ההפסקות. ואמנם בבית יוסף ובאחרונים משמע שאין לשנות ההפסקות, אך בדיעבד נראה שיעשה כנ"ל (עפ"י דבר אברהם לז).

'עשר מסעות' – ממערב למזרח [אפשר שלכך הגיה הגר"א גג תחילה, שאל"כ נמצאת חזרת לכיוון מערב]. וההר היינו הר היתים כפרש"י, כמובא בפתיחתא לאי"ר. ולפי"ז 'נסתלקה למקומה' היינו למזרח-קדם, 'קדמונו של עולם'. ומה שאמרו בעלמא 'שכינה במערב' היינו גילוייה והשראתה כאן הוא במערב, ואילו סילוקה היינו ממערב למזרח.

'ששה חדשים נתעכבה'. מהרש"א פרש הכוונה מי' בטבת עד ט' בתמוז שנבקעה העיר ובו ביום בוטל התמיד ונסתלקה שכינה למקומה. וצ"ב שהרי לא נבקעה באותה שנה של המצור אלא כעבור יותר משנתים.

(ע"ב) 'טבריה עמוקה מכולם' – עמוקה ממש. וכל שאר המקומות הם בהר [כמו שאמרו 'בין שני הרים גדולים, בין אושא לשפרעם'], וכן ציפורי יושבת בהר. ונראה שהיא 'צפת' של היום ונשתבש שמה [ש'צפת' הכתובה במקרא – בארץ יהודה היא] (ריעב"ץ). ויש מזהירים את צפת של היום עם 'קדש נפתלי'.

רבי אליעזר אומר: שש גליות. נראה שמנה את המקומות בלבד [בלא החזרות לאותו מקום פעמיים]; יבנה, אושא, שפרעם, בית שערים, ציפורי וטבריה (עפ"י ריעב"ץ).

זעוד זאת התקין ריב"ז שאפילו ראש ב"ד בכל מקום, שלא יהו העדים הולכין אלא למקום הוועד. ההיא איתתא... הני מילי לענין עדות החדש דא"כ נמצאת מכשילן לעתיד לבא אבל הכא עבד לוח לאיש מלוה'. נקט טעם מיוחד לקידוש החדש וטעם מיוחד בלווה. ויש לבאר לשם מה צריך לומר טעם לכל צד.

ובספר ערוך לנר פירש ש'עבד לווה' מהוה טעם לכך שאין שייכת כאן סברת 'מכשילן לעתיד לבוא' שהרי על דעת כן הוא אדם לווה להיות משועבד אל המלוה ואין לחוש למניעה עתידית (ונראה דוחק). ולכאורה נראה לפרש שאמנם אין בהלוואה טעם לתקן לילך למקום הוועד, מ"מ מדוע יהא חייב הלווה לילך למקום אחר שאינו מקומו – אלא רק משום הדין הכללי של עבד לווה (כמבואר בסנהדרין) שהמלוה יכול לכופף הלווה לתבוע במקום ב"ד הגדול, אלא שנידון זה עצמו, אם מקום ראב"ד ייחשב כמו ב"ד הגדול, תלוי בתקנת ריב"ז; עד התקנה הוא העיקר הלכך יכול המלוה לכופו לילך לשם אבל לאחר התקנה העיקר הוא מושב הב"ד, וא"כ אי אפשר לכפות הלווה כשם שא"א לכפותו לילך לב"ד קטן. ולפי זה מובן שצריך שני הטעמים לכתוב עליה פתיחא; א' לומר שאין זה שייך לתקנה, כי התקנה היתה מיוחדת לקידוש החדש מפני הטעם המסוים שם, הלכך מקום ראש ב"ד הוא העיקר. ב' עבד לווה – לכפותה לילך למקום ב"ד גדול.

הרמב"ם השמיט דין זה, שילכו העדים למקום הוועד. ואולי נקט שהיתה זו תקנה לצורך שעה, למסד יותר את הב"ד (וכע"ז בערוך לנר). אך מוסוגית הגמרא מראה שהתקנה שייכת אף לדורות. ואולם בירושלמי (הובא בראשונים) אמרו 'כיני מתניתין לקה"ח', ואפשר שהרמב"ם נקט כהיר' כדרכו בכמה מקומות, ולפי"ז יתכן שהיא תקנה מיוחדת לשעתה. עוד יש להוסיף שלכאורה תקנת ריב"ז עוקרת דין תורה בקום ועשה, בכך שב"ד מקדשים ללא ראש ב"ד [אך אפשר שכל כי האי נחשב 'שב ואל תעשה' כי העיקר הוא ביטול קידוש ראב"ד]. על כן פירש שאין כאן ביטול אלא כיון שריב"ז עצמו הוא הנשיא המקדש, הריהו ממנה מראש את הב"ד שיקדשו תחתיו, וכאילו הוא עצמו קידש בתחילה. ועל כן מסתבר שתיקן כך רק לגבי עצמו, כל זמן שהוא נשיא, אבל אין שייך לדורות אחרים כשיש נשיא אחר.

'גר שנתגייר בזה"ז צריך שיפריש רובע לקינו'. לא מצינו כן ביולדת ובחוטא – יתכן הטעם מפני שהגר מותר לבוא בקהל בלעדי הקרבן (ע' בסוגיא שם ובתוס'), ועל כן עלול להמנע מקיום חובתו כשיבנה המקדש, על כן הצריכוהו להפריש כבר עתה.

לפי מה שאנו נוקטים (ע' שבעות טז ועוד) מקריבים קרבנות אף על פי שאין בית, צריך באור מדוע לא הקריבו בימי ריב"ז. ואפשר משום גזרת המלכות שהחריבה הבית, שלא להקריב עוד במקום המקדש (הרד"ל כריתות ט).

א. על הקרבת קרבנות לאחר החורבן בסמוך לו – ע' בשאלת יעב"ץ ח"א פט; יוסף דעת סנהדרין יא ופסחים עד.
ב. בגמרא כריתות (ט) אמרו שבזמן הזה מקבלים גרים אעפ"י שאין אפשרות להקריב, לפי שנאמר 'לדורותיכם'. ומבואר כאן שבכלל הלימוד הזה גם באופן שמצד הדין אין מניעה להקריב אלא שאין אפשרות במציאות מפני מניעת המלכות וכד' – אין הגר טעון קרבן ומותר לבוא בקהל מיד.
ועוד כתבו הראשונים (רמב"ן ורשב"א ועוד, ביבמות מו: רבנו נתנאל בתוס' קדושין סב: וכו' בתשב"ץ ח"ב רצ), שיש ללמוד מ'לדורותיכם' שגם בית דין שאינם מומחים כשרים לגרות, שהרי עתה בטלה הסמיכה והרי 'לדורותיכם' משמע לדורות עולם. וע"ע שו"ת משיב דבר ח"ה פה, ג; חדושי הגרנ"ט סנהדרין קצה.

'כרם רבעי היה לו לרבי אליעזר במזרח לוד בצד כפר טבי וביקש רבי אליעזר להפקירו לעניים'. אף על פי שאנו נוקטים הפקר לעניים אינו הפקר, רבי אליעזר מתלמידי בית שמאי היה (עתוס' שבת קל: ד"ה רבי), ולשיטתם הפקר לעניים – הפקר (עפ"י טורי אבן). וגם הולך לשיטתם שמעשר-שני [ורבעי – שהוא שוה למעשר בכל דיניו] ממון בעלים הוא (מעשר שני ה, ג; פאה ז, ו) ולכך רשאי להפקירו, אבל אנו פוסקים כרבי מאיר (בקדושין נד:). שמעשר שני ממון גבוה הוא, וכשם שאינו רשאי ליתנו במתנה כך אינו יכול להפקיר, אם לא שמפקיר הפירות בעודם סמדר (עפ"י מנחת חינוך רמח"ט; אור שמח הל' ממרים ב. וע"ע בספר גידולי שמואל ביצה ה).

'אמרו לו תלמידינו: רבי, כבר נמנו חבריך עליו והתירוהו...'. מכאן הוכיח הראב"ד (ממרים ב, ב) ועוד (ר"ח פלטיאל, תלמיד חבר למהר"ם מרוטנבורג, פר' יתרו יט, טו) שגם אם בית הדין האחרון אינו גדול כבית דין הראשון, יכול לעמוד למנין ולהתיר, שהרי תקנה זו נתקנה בימי הראשונים (הזוגות. רה"פ) וביטלה רבן יוחנן בן זכאי המאוחר להם.

ואולם דעת הרמב"ם שאין יכול לבטל עד שיהא גדול מן הראשון בחכמה ובמנין. וכתב הכסף-משנה שאינו מכיר קושית הראב"ד ז"ל, מי אמר לו שריב"ז לא היה גדול כראשונים או יותר מהם; 'ואל יקשה בעיניך היאך אחרונים גדולים מהראשונים, דהא אשכחן רבה דהוה גדול מרב יהודה (כדאמרינן תענית כד וע"ע ברכות כ). ...' ע"ע בביצה ה.